

En djärv tes utan empiriskt stöd

En källkritisk analys av teorin om Polarisubåtarnas operationer i Skagerrak

av forskare Simon Moores och Jerker Widén

Den pensionerade kommandören Nils Bruzelius har i sin licentiatavhandling, *Near Friendly or Neutral Shores – The Deployment of the Fleet Ballistic Missile Submarines and US Policy towards Scandinavia, 1957–1963*, presenterat en djärv tes rörande Polarisubåtarnas operativa mönster i början av 1960-talet och dess påverkan på amerikansk politik gentemot Sverige. Tesen, som delas upp sekventiellt i två delar, går i all korthet ut på att, för det första, de amerikanska Polarisubåtarna, som gjorde entré i norra Atlanten i november 1960, hade sina operationsområden lokaliserade i Skagerrak och vid den svenska västkusten, samt att ubåtarna var i behov av skydd i detta område. De främsta anledningarna till just denna lokalisering var, enligt Bruzelius, den begränsade räckvidden på den första generationen Polaris A-1 robotar (drygt

2 000 km) som ubåtarna var bestyckade med (under perioden 1960–1963) och behovet av gynnsamma bottenlägesplatser för avfyrning av robotarna. Denna hypotes om Polarisubåtarnas operationsområden ligger sedan till grund för en andra tes som går ut på att det föreligger ett samband mellan dessa ubåtars operativa behov och det utökade amerikanska intresse som fanns i början av 1960-talet beträffande de skandinaviska ländernas försvar. Detta intresse resulterade, enligt Bruzelius, bl a i utfärdandet av en informell säkerhetsgaranti till Sverige och finansieringen av en norsk flottupbyggnad.¹

Denna tudelade teori har tidigare presenterats som mer eller mindre bevisad i diverse svenska tidskrifter och dagspress, bl a *Dagens Nyheter*, *Tidskrift i Sjöväsendet*, *Forum Navale*, *Framsyn*, *Militärteknisk Tidskrift* och *Pennan & Svärdet*, trots

1 Bruzelius, Nils: “near friendly or neutral shores“. *The Deployment of the Fleet Ballistic Missile Submarines and US Policy towards Scandinavia, 1957–1963* KTH/Marinlitteraturföreningen, Stockholm februari 2007. Nämnade teser finns bl a beskrivna i ibid, s 9–10 och 13. Denna licentiatavhandling i teknikhistoria lades fram vid Kungliga Tekniska Högskolan i mars 2007.

att den har svagt empiriskt stöd och är baserad på tvivelaktigt deduktivt tänkande.² Med tanke på de radikala omtolkningar av etablerad svensk kalla krigshistoria som Bruzelius teorier skulle kunna ge upphov till, om de visade sig vara sanna, finns det goda skäl att titta närmare på dessa idéer och granska dem ur ett vetenskapligt och källkritiskt perspektiv. I vilken utsträckning har Bruzelius stöd för sina hypoteser och vari består bristerna i hans empiriska material?

Kjell Engelbrekt har i sin artikel härintill visat på några av de vetenskapliga brister

som finns i Bruzelius arbete. Detta rör bl a den problematiska bevisföringen där de två teserna är uppställda sekventiellt och där den första tesen måste vara belagd för att den andra tesen överhuvudtaget skall vara intressant att diskutera. Engelbrekt har även visat på några av de luckor som finns rörande relevant arkivmaterial och viktig forskningslitteratur om amerikansk strategi, skandinaviska förhållande och svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget.³ Vi ansluter oss till denna syn men vill fördjupa diskussionen rörande bristerna i det empiriska materialet och särskilt

- 2 "Svenska vatten krigsbas för USA", *Dagens Nyheter*, 2002-12-26; Bruzelius, Nils: "Hemliga atomubåtar gav Sverige säkerhetsgaranti", *Framsyn*, 2005:1; Bruzelius, Nils: "Flottan som skulle skydda flanken. Norska flottplanen 1960 och USA:s behov av att skydda Polarisubåtarna i Skagerrak", *Forum Navale*, nr 59, 2003, s 7–32; Bruzelius, Nils: "USA:s försvarsgaranti för Sverige under kalla kriget ur submarint perspektiv", *Tidskrift i Sjöväsendet*, 2004:2, s 195–223; Bruzelius, Nils: "Polaris i Skagerrak", *Militärteknisk tidskrift*, 2006:1, s 6–11; och Bruzelius, Nils: "Döden vid Vinga", *Pennan & Svärdet*, 2007:5, s 11–15. Kritik har även riktats mot Bruzelius idé att Polarisubåtarnas operativa mönster gav upphov till den norska flottuppbyggnaden i början av 1960-talet. Se Tjøstheim, Inge: "Norsk flåteplan og beskyttelse av Polarisubåter i Skagerrak. Kommentar till Nils Bruzelius artikel", *Forum Navale*, nr 59, 2003, s 33–36. Tjøstheims kritik har föranlett ett svar i nämnda tidskrift men inte någon kommentar i Bruzelius licentiatavhandling. Se Bruzelius, Nils: "Nils Bruzelius replik till Inge Tjøstheim", *Forum Navale*, nr 60, 2004, s 13–14.
- 3 Några ytterligare exempel på luckorna rörande sekundärkällor är frånvaron av Watson, Robert J:s omfattande alster *History of the Office of the Secretary of Defense, Vol 4: Into the Missile Age, 1956–1960*, Department of Defense, Washington D C, 1997, som, enligt Eliot A. Cohen, "will probably never be displaced as a standard work on American defense policy". Cohen, Eliot A: "Military, Scientific, and Technological", *Foreign Affairs*, vol 76, nr 6 November/December 1997, s 158. Detta är en officiell historiebok på drygt 1000 sidor som för omfattande diskussioner om kärnvapenstrategiska planer och Polarisystemets tänkta roll i amerikansk försvarspolitik under dessa kritiska år. Se t ex s 374–379 och 477–484. År 2006 publicerades även en motsvarande volym för åren 1961–1965. Se Kaplan, Lawrence S; Landa, Ronald D; Drea, Edward J: *History of the Office of the Secretary of Defense, Vol 5: The McNamara Ascendancy, 1961–1965* Department of Defense, Washington DC, 2006. Noterbart är även avsaknaden av referenser till Skogrand, Kjetil och Tamnes, Rolf V: *Fryktens likevekt: Atombomben, Norge og verden 1945–1970* Tiden, Oslo 2001; och den danska statliga utredningen på drygt 2000 sidor, *Danmark under den kolde krig. Den sikkerhedspolitiske situation 1945–1991* DUP1/DIIS, Köpenhamn 2005. Båda dessa måste anses relevanta för en studie som behandlar skandinaviska säkerhetspolitiska förhållanden i början av 1960-talet.

de amerikanska primärkällorna.⁴ I vår redogörelse nedan presenteras många nya uppgifter och argument som sammantaget bidrar till att kraftigt reducera värdet av de teorier som Bruzelius framfört.

Tes 1 – Skagerrak som Polarisubåtarnas operationsområde?

Tesen om Skagerrak som Polarisubåtarnas operationsområde är lika djärv och intressväckande som den är spekulativ. Oss veterligt finns inget känt dokument eller någon muntlig källa som stödjer påståendet att Skagerrak eller svenska kustnära vatten utanför Västkusten utgjorde operationsområden för Polarisubåtar. Sådana bevis presenterar inte heller Bruzelius utan han baserar denna slutsats på rimlighetsbedömningar utifrån vapentekniska, marintaktiska och kärnvapenstrategiska resonemang. Den begränsade räckvidden (drygt 2 000 km) hos den första generationens Polarisrobotar (benämnda A-1), det

påstådda behovet av bottenlägesplacering för avskjutning, tillsammans med den amerikanska önskan att kunna nå Moskva och andra större städer i händelse av ett kärnvapenkrig gjorde, enligt Bruzelius, att Skagerrak var det enda möjliga operationsområdet. Ett typiskt exempel på ett sådant resonemang är när han hävdar att ”if you know the target [Gorki, Kharkov, Kiev, Leningrad och Moskva] and the missile range (1 109 distansminuter = 2 054 km) it is possible to locate launching areas”.⁵ Noteras bör i detta sammanhang att de flesta av dessa mål, inklusive Moskva, faktiskt kan nås från andra platser än Skagerrak, t ex från Norska havet, samt att det inte är säkert att alla dessa mål måste nås vid varje given tidpunkt för att Polarisystemet skall tjäna sitt syfte som vedergällningsvapen.

Vidare kan det noteras att vissa beskrivningar av Polarisubåtars operationsområden faktiskt har förekommit i litteraturen. Michael T Isenberg har i sin bok,

4 Simon Moores har disputerat vid London School of Economics and Political Science på en avhandling beträffande de svensk-amerikanska militära och säkerhetspolitiska relationerna under Eisenhower-administrationen (1953–1961). Jerker Widén har skrivit en längre artikel och en forskningsrapport om de svensk-amerikanska relationerna i samband med notkrisen och Wennerströmmaffären, samt deltagit som expert i den Säkerhetspolitiska utredningen (betänkandet *Fred och säkerhet – svensk säkerhetspolitik, 1969–1989*, SOU 2002:108), där han bl a författade underlag om det svenska västsamarbetet. Han håller för tillfället på att slutföra sin doktorsavhandling vid Åbo Akademi, ett arbete som behandlar Sveriges roll i det amerikanska säkerhetstänkandet under Kennedy och Johnson (1961–1968). Se Moores, Simon: *“Neutral on our Side”: US-Swedish Military and Security Relations during the Eisenhower Administration* opublicerad avhandling vid LSE, 2005; Widén, Jerker: *Notkrisen och dess efterspel: USA:s relationer med Sverige under en av kalla krigets höjdpunkter, oktober 1961 – mars 1962* SUKK, Arbetsrapport nr. 14, 2004); och Widén, J J: “The Wennerström Spy Case – A Western Perspective”, *Intelligence and National Security*, vol 21, nr 6, December 2006, s 931–958.

5 Bruzelius, Nils: *“Near Friendly or Neutral Shores”*, s 20 och 35–37. Citatet från s 20.

Shield of the Republic: the United States Navy in the Era of Cold War and Violent Peace Vol 1, 1945–1962, med stöd av intervjuer [oral histories] och sekundärkällor bl a noterat att ”by mid-1961, *George Washington* had completed three Polaris patrols off the Soviet coastline”.⁶ Vidare konstaterar Sherry Sontag och Christopher Drew i sin uppmärksammade bok om amerikanskt ubåtsspionage, *Blind Man’s Bluff*, att ”the 1,000-mile missile range forced these boats [Polarisubåtar] to ride the rough waters off the northern coast of Europe to stay near targeting distance of Moscow”.⁷ Dessa uppgifter är som vi ser av rudimentär natur och är långt ifrån entydiga, men ger samtidigt inte något stöd för tanken att Skagerrak skulle ha varit ett prioriterat operationsområde för dessa ubåtar.

Ett annat intressant källmaterial i detta sammanhang är artiklarna i den tidigare topphemliga militära tidskrift (*Voyennaya Mysl*, sv Militärt tänkande) som det sovjetiska försvarsministeriet gav ut från början av 1960-talet och framåt. Några av dessa artiklar är tillgängliga i engelsk över-

sättning på CIA:s hemsida. Även om de bedömningar som här görs av amerikanska operationsområden för Polarisubåtar delvis är spekulativa till sin natur är uppgifterna som framkommer trots allt användbara i jämförande syfte och för att öka förståelsen för den historiska och strategiska kontexten. I sin artikel, ”Flottans uppgifter och metoderna för att genomföra dessa”, från våren 1961, konstaterar amiral Vasilij Platonov att USA:s moderna atomubåtar med robotbestyckning sannolikt gömmer sig under den arktiska isen, i de norska fjordarna eller mellan öarna i Egeiska havet, där de, enligt honom, kan avfyra sina vapen mot sovjetiskt territorium.⁸

Vidare noterar konteramiralen V Lisjutin i sin artikel ”Utnyttjandet av de marina stridskrafterna i ett nukleärt robotkrig”, från januari 1961, att ”de mest sannolika grupperingsområdena för robotbestyckade amerikanska ubåtar kommer att vara Norra ishavsområdet och Norska havet, eftersom dessa platser ger kortast möjliga avstånd till mål i vårt lands inre områden”. Samtidigt, konstaterar han, ”kan andra operationsområden inte uteslutas”. Intressant i denna

6 Isenberg, Michael T: *Shield of the Republic: the United States Navy in the Era of Cold War and Violent Peace Vol 1, 1945–1962* St Martin’s, New York, 1993, s 679.

7 Sontag, Sherry och Drew, Christopher: *Blind Man’s Bluff: The Untold Story of American Submarine Espionage* Public Affairs, New York 1998, s 44.

8 Platonov, Vasilij I: “The Missions of the Navy and Methods of Carrying Them Out”, *Military Thought* [Voyennaya Mysl], Issue 2, (Prior to May) 1961, hämtat 2007-05-18 från CIA:s hemsida – www.foia.cia.gov. Detta material benämndes IRONBARK på amerikansk sida och härrör sannolikt från den sovjetiske översten Oleg Penkovskijs spionage i början av 1960-talet. Översättningar till svenska är gjorda av författarna.

artikel är även Lisjutins bedömning att den amerikanska försvarsmakten har delat upp målen i Sovjetunionen mellan sig och att flottan blivit tilldelade mål som ligger högst 1 000 km från kusten. Redan vid denna tid räknar Lisjutin även Polarisrobotarnas räckvidd till 2 800 km, vilket faktiskt avser den andra generationens robotar (A-2) som inte blev operativa förrän sommaren 1962.⁹ Denna fördelning av mål gör att Polarisubåtarna, ur ett sovjetiskt perspektiv, kan operera från de öppna haven om man så önskar och långt ifrån kustområden.

Slutligen slår konteramiralen O Zjukovskij fast i en artikel från oktober 1961, benämnd "Bekämpning av motståndarens robotubåtar", att "som är allmänt känt, har en eller två amerikanska robotubåtar oavbruten patrullerat i området vid Lofoten, nära den norska kusten sedan november 1960. Dessa kan förväntas inta utskjutningspositioner i de norska fjordarna."¹⁰ Som vi ser gör sovjetiska marinofficerare inte bedömningen att USA kommer att använda Skagerrak som ett

tänkbart operationsområde utan snarare Norra ishavet, Norska havet och möjligen de norska fjordarna. Inte heller verkar man på sovjetisk sida tveka om att ubåtarna kan nå sina tänkta mål från positioner långt ute till havs.

Nyttjandet av Skagerrak som operationsområde är naturligtvis, trots dessa uppgifter, fortfarande en möjlighet men det är historievetenskapligt problematiskt att som Bruzelius anta detta utan tillräckligt empiriskt stöd och baserat på spekulativa resonemang. En tänkbar metod att avhjälpa dessa brister skulle kunna vara att skaffa fram ett amerikanskt dokument eller en muntlig källa, t ex genom intervjuer av f d besättningsmän på olika Polarisubåtar, där Skagerrak nämns som grupperingsområde. Bruzelius har i sin licentiatavhandling medvetet valt att inte använda sig av sådana intervjuer.¹¹ Hans motiv för detta är att dessa personer fortfarande lyder under tystnadsplikt och att de därför antingen inget vill säga eller också inget vettigt har att säga.¹² Paradoxalt nog använder sig dock Bruzelius i andra sammanhang av

9 Lisjutin, V: "The Utilization of the Forces of the Navy in a Missile/Nuclear War", *Military Thought* [Voyennaya Mysl], Issue 1, January 1961, hämtat 2007-05-18 från CIA:s hemsida – www.foia.cia.gov. Översättningar till svenska är gjorda av författarna.

10 Zhukovskiy, O: "Combat Against Enemy Missile Submarines", *Military Thought* [Voyennaya Mysl], Issue 4, October 1961, hämtat 2007-05-18 från CIA:s hemsida – www.foia.cia.gov. Översättningar till svenska är gjorda av författarna.

11 Namnen på och e-postadresserna till tidigare besättningsmän på Polarisubåtarna är i många fall lätt tillgängliga via Internet. Se t ex hemsidan för *USS Robert E Lee*, <http://www.ssb601.com/home.asp>

12 Bruzelius: "Near Friendly or Neutral Shores", s 21. Tanken att besättningar på Polarisubåtarna inte skulle kunna bidra med viktig information i sammanhanget presenterades muntligt av Bruzelius i samband med försvaret av sin licentiatavhandling, Försvarshögskolan, 2007-03-26. Anteckningar i författarnas ägo.

litteratur som är baserade på just sådana intervjuer.¹³ Vi är emellertid av åsikten att en sådan metod, trots sina vetenskapliga svagheter, erbjuder en möjlighet och att den är klart bättre än att förfalla till ren spekulering. Kan man skriva böcker om Irakkriget 2003 eller om amerikanskt ubåts-spionage under det kalla kriget,¹⁴ baserat på öppna källor och intervjuer, kan man också göra det om Polarisubåtar på 1960-talet, ett vapensystem som numera är skrotat. Nedan presenteras de uppgifter som vi har lyckats få fram rörande Polarisubåtarna och deras operationsområden genom redan publicerade intervjuer på Internet och via egen korrespondens med tidigare befäl och besättningsmän på dessa amerikanska atomubåtar.

Enligt Dennis Stiffler, som var matros och stabsbiträde (seaman and Yeoman Third Class) på *USS George Washington* under tidsperioden 1962–1963, gick ubåten aldrig in i Skagerrak under de gånger han befann sig ombord. Detta baserar han på minnesbilder från sina många besök i manöverrummet där navigationsstyrmannen (quartermaster) och navigationsofficeren

(navigator) brukade hänga upp kartor med färdruttor och dagsaktuella positioner. Enligt Stiffler, gick dessa ”avskräckningsuppdrag” (deterrent patrols) till så att Polarisubåtarna lämnade sin bas i Holy Loch, Skottland, och gick norrut i undervattensläge längs med den norska kusten och upp förbi polcirkeln. Fartyget gjorde sedan en gir söderut något längre ut till havs och tillbaka till basen i Holy Loch. ”This was a long loop that we would travel”, konstaterar Stiffler, ”and we were always underway”.¹⁵

USS George Washington var dock inte den enda Polarisubåten som befann sig i norra Atlanten under denna tidsperiod. På en hemsida tillhörande The Submarine Warfare Division of The Office of the Chief of Naval Operations finns en intervju publicerad med amiral Harold E Shear, som var fartygschef på *USS Patrick Henry*. Han noterar här om sitt första uppdrag: ”So we deployed on the 30th of December (1960). We were then patrolling in the Norwegian Sea, because we had to be within range of the targets”.¹⁶ Som vi kan se från denna vittnesutsaga ansågs de avsedda

13 Han använder sig t ex av Sapolsky, Harvey M; MacKenzie, Donald och Spinardi, Grahams arbete som bygger på intervjuer med personer som var inblandade i Polarisprojektet. Se Bruzelius, Nils: ”Near Friendly or Neutral Shores”, s 21. Detta gäller även Sontag & Drew: *Blind Man's Bluff*, som i stor utsträckning bygger på intervjuer.

14 För exempel på det senare se t ex Sontag & Drew: *Blind Man's Bluff*.

15 Skriftliga svar daterade 2007-02-16/2007-02-26 från Dennis Stiffler, *USS George Washington* 1962–1963 i författarnas ägo.

16 Admiral Shear, Harold E USN (ret): ”Submarine Veterans' Perspectives”, Chief of Naval Operations, Submarine Warfare Division, <http://www.chinfo.navy.mil/navpalib/cno/n87/history/subvets.html> (åtkommen 2007-05-13).

målen tydligen vara inom räckhåll från Norska havet, och inte bara från Skagerrak som Bruzelius antar. Amiral Shears minnesbild bekräftas av kommendörkapten Charles A Orem, navigationsofficer på *USS Abraham Lincoln* under åren 1960–1962, som konstaterar att:

During the 1960s, the [Polaris] submarines operated in the Norwegian Sea. The routings differed for every patrol, but always, in order to enter the Norwegian Sea, a transit of the Greenland-Iceland-UK Gap was required. For submarines departing from the Continental United States, there was an option of passing west or east of Iceland. This decision was made between the higher command and the ship's Commanding Officer.¹⁷

Utöver det nyss beskrivna har Bruzelius påstående att Polarisubåtar patrullerade i Skagerrak och utanför den svenska västkusten ifrågasatts direkt eller indirekt av tre besättningsmän som alla kände till *USS Robert E Lees* operationsområde. I en intervju från 1996 som är utlagd på The National Security Archives hemsida säger viceamiral Joe Williams, Jr, tidigare fartygschef på denna ubåt, att ”we really

always stayed in international waters and always observed other boundary limitations”.¹⁸ Detta uttalande får stöd från Dale Barrios, förste styrman (1960–1964), som ”with no reservation” tillbakavisar uppgifterna om Skagerrak som operationsområde för Polarisubåtar. Enligt Barrios, befann sig fartyget han tjänstgjorde på aldrig i de områden som Bruzelius beskriver.¹⁹

Några väldigt detaljerade uppgifter har vi fått från kommendörkapten Robert Bowman, tidigare navigationsofficer på *USS Robert E Lee* (1962–1965) och därigenom väl skickad att vittna om dessa förhållanden:

The Polaris patrol areas of the early 1960s were in international waters of the Norwegian Sea, east of the Faeroe Islands, from about Lat 61N (just north of the Shetland Islands) to about Lat 70N. We did not enter the North Sea/Skagerrak. Nor did we enter the Barents. The ten or twelve Polaris patrol areas were arranged in two adjacent rows. To avoid mutual interference a “boat” would follow a clockwise path through these areas, passing from one area to the next according to a prescribed schedule – but otherwise free to operate anywhere within the assigned area(s), sometimes as many as three at a time.

17 Skriftligt svar daterat 2007-04-26 från Commander Charles A Orem, *USS Abraham Lincoln* (1960–1962) i författarnas ägo.

18 Intervju med Vice Admiral Joe Williams, Jr, Commanding Officer of the *USS Robert E Lee* (1960–1964), The National Security Archives, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/coldwar/interviews/episode-12/williams1.html> (åtkommen 2007-05-14).

19 Skriftligt svar daterat 2007-03-25 från Barrios, Dale V, Quartermaster First Class, *USS Robert E Lee* (1960–1964) i författarnas ägo. Barrios har, till skillnad från Williams, fått läsa delar av Bruzelius licentiatavhandling.

You can demonstrate for yourself the effectiveness of this by drawing a few 1,200 mile range arcs (for example, from the vicinity of 61N; 3E, or 70N; 15E). While not all the likely targets in the Soviet Block could be covered from every patrol area, and hence not simultaneously by every submarine on patrol, the combined coverage was substantial.

As VAdm Williams indicated, our mission was to be fully ready 100% of the time. That imposed three operational requirements: remain undetected, maintain continuous target coverage, and maintain continuous communications. As you might imagine, a merchant ship (or a warship) or a fishing fleet wandering through our patrol area might require maneuvering that could place one or more of these requirements in jeopardy. So we avoided “intruders” whenever possible. Operations in the shallow/congested North Sea/Skagerrak, while opening a larger number of targets to us, would have been inconsistent with our primary strategic imperative for survivability, and our tactical imperatives to remain undetected while maintaining continuous target coverage and communications.²⁰

Här ser vi alltså att Bowmans beskrivningar skiljer sig markant från Bruzelius antaganden på minst två punkter: gruppering i Norska havet, snarare än Skagerrak; och fokus på överlevnad och att förbli oupptäckt, snarare än närhet till så många mål som möjligt. Noterbart är även att den punkt som Bowman anger för Polarisubåtarnas nordligaste position, 70N 15E, vilken ligger strax nordväst om Lofoten, finns inom räckhåll för Moskva med den första generationens Polarisrobotar.²¹ Därmed faller också ett av Bruzelius viktigaste argument – att Skagerrak var ett oundgängligt operationsområde p g a Polarismissilernas begränsade räckvidd.

Bowman fick även se Bruzelius artikel från *Framsyn* (2005:1)²² som finns översatt till engelska och innehåller en översiktlig redogörelse för de teorier som den senare framfört. Den amerikanske ubåtsofficeren hade då följande kommentarer:

1) He [Bruzelius] speculates that we bottomed in the Skagerrak for extended periods. Response: The Polaris fleet was not designed to bottom – ever. The rudder, the keel, exterior tanks, and the (chin mounted)

20 Skriftligt svar daterat 2007-04-22 från Commander Bowman, Robert E, *USS Robert E Lee* (1962–1965) i författarnas ägo.

21 Författarna har fått hjälp med nautiska beräkningar mellan de två angivna positionerna och Moskva (N 55°45', E 37°36') av kommandörkapten Pär Flyghed, f d fartygschef ubåt och numera lärare vid Försvarshögskolan. Avståndsmätningarna är baserade på storcirklar, där avstånden mellan N 61°, E 3° och Moskva är 1 118 distansminuter (≈ 2 071 km) och mellan N 70°, E 15° och Moskva är 1 042 distansminuter (≈ 1 929 km).

22 Bruzelius, Nils: “Secret nuclear submarines guaranteed Swedish security”, *Framsyn*, 2005:1, hämtat från http://www.foi.se/FOI/templates/Page_4065.aspx (åtkommet 2007-08-24).

sonar dome were not reinforced to withstand the forces associated with bottoming. Although a ship could survive an “encounter with the bottom”, it’s unlikely that it could not [sic!] do so without sustaining at least some troublesome damage.

2) The inlets for the ship’s saltwater cooling system (e.g., main condenser, and various auxiliary system[s]) were *all* very low in the hull. These would have quickly become clogged with mud/sand and silt if the ship had bottomed. [...]

Vad gäller frågan om Moskva som primärt mål för dessa ubåtar konstaterar Bowman:

As pointed out by VADM Williams [hänvisning till dennes ”oral history”], Polaris was a “city killer”, not a “hard target killer”. The concept of deterrence was based on the mutual fear of mutually assured destruction – not just the destruction of Washington and Moscow, or even the destruction of such military centers as Norfolk and Kronstadt (although these were certainly among the targets), but broad devastation in each country’s population centers. The broader the better from a deterrence perspective. So it was okay that not every Polaris A-1 missile could reach Moscow from every point during the submarine’s patrol. [...] there were plenty of suitable targets within range from anywhere in the Norwegian Sea.²³

Som vi ser ger även dessa uppgifter en klar indikation på att Bruzelius har fel i sina spekulationer. Ingenting hittills tyder på att Skagerrak var ett prioriterat operationsområde för Polarisubåtar och rutterna skedde istället i Norska havet och längs med den norska kusten, från starten strax norr om Shetlandsöarna till en punkt strax nordväst om Lofoten och i höjd med Tromsö. Inte heller får Bruzelius antagande om Moskva som ett nödvändigt bombmål för Polarisubåtarna eller det taktiska behovet av bottenplacering något stöd.

Vi frågade även huruvida detta operativa mönster kunde komma att förändras i ett krigsläge och två av varandra oberoende källor svarade då att Skagerrak inte heller var en tänkbar grupperingsplats för Polarisubåtarna i händelse av krig. Bowman hävdar att “we would have fired immediately, as part of the first salvo – from our position in the Norwegian Sea. We would NOT have repositioned the ship (closed the range to the target(s)) before firing, and certainly would not have entered Norwegian territorial waters (as claimed by Soviet naval officers)”. Barrios noterar likaledes att “once we left port and entered our patrol area we could launch our missiles at any given time. We did not have to move to any predetermined area to launch”.²⁴

23 Skriftligt svar daterat 2007-04-23 från Commander Robert E Bowman, *USS Robert E Lee* (1962–1965) i författarnas ägo.

24 Skriftligt svar daterat 2007-06-19 från Commander Robert E Bowman, *USS Robert E Lee* (1962–1965); och skriftligt svar daterat 2007-06-20 från Dale V Barrios, Quartermaster First Class, *USS Robert E Lee* (1960–1964), båda i författarnas ägo. Bowman slår även fast följande rörande Polarisubåtarnas målvälspro-

Här finns således ytterligare, synnerligen initierade, uppgifter som helt motsäger Bruzelius teser om Polarisubåtarnas lokalisering och uppträdande. Naturligtvis kan inte dessa uppgifter helt sägas ha omtentgjort möjligheten av Polarisubåtar i Skagerrak under början av 1960-talet, eftersom vi inte har kunnat kartlägga alla ”deterrent patrols” som gjordes med operativa Polarisubåtar under de aktuella åren. Vi har t ex inte kunnat intervjua någon som tjänstgjorde på *USS Theodore Roosevelt*. För att återupprätta och styrka sin tes måste dock Bruzelius antingen få fram ett dokument som stödjer påståendet att dessa Polarisubåtar *faktiskt* befann sig i Skagerrak eller intervjua någon med tillräcklig kunskap som kan bekräfta detta.

Tes 2 – Sambandet mellan Polarisubåtarna och den amerikanska säkerhetsgarantin till Sverige?

Rent logiskt skulle man kunna säga att eftersom tes 1 har blivit allvarligt underminerad i beskrivningarna ovan så finns knappast fog för en undersökning av tes 2 eftersom den förstnämnda utgör en nödvändig förutsättning för den sistnämnda. Trots detta finns skäl att titta närmare på den empiriska grunden för denna tes 2, om inte annat för att Bruzelius förklaring av tillkomsten av den amerikanska säkerhets-

garantin till Sverige är så spektakulär och faktiskt väcker viktiga frågor om vilka orsaker som egentligen låg bakom den amerikanska politiken i detta fall – en fråga som (det må erkännas) inte tillräckligt utförligt behandlats i tidigare forskning.

Som nämndes ovan går tes 2 således ut på att Polarissystemets strategiska och operativa behov tvingade fram ett ökat amerikanskt intresse för de skandinaviska länderna, vilket, enligt Bruzelius, resulterade i ökat militärt stöd till Sverige, Norge och Danmark. I Norges fall utgjordes detta stöd av en finansiering av en norsk flottuppbyggnad för att öka kapaciteten att skydda baseringsområdet Skagerrak. I Sveriges fall gavs landet en amerikansk informell och unilateral säkerhetsgaranti i händelse av ett sovjetiskt anfall, samt ett utökat militärtekniskt samarbete med USA.

Precis som med tes 1 gör Bruzelius antaganden om dessa förhållanden baserade på deduktiva resonemang och utan fullgott empiriskt stöd i form av skriftliga eller muntliga källor, eller tillgänglig litteratur. Men precis som när det gäller tes 1 finns faktiskt en del källor och bearbetningar att tillgå. I amerikanska arkiv finns t ex viss korrespondens mellan State Department, Joint Chiefs of Staff (JSC) och National Security Council (NSC) från mars 1960, d v s innan NSC-mötet den 1 april 1960

---

cesser: ”there were numerous possible targets within the Soviet Union. ‘A bunch of these’ (for the sake of discussion, let’s use 50) were always within range from any point in a given Norwegian Sea patrol area. Let’s call these 50 possible targets a ‘target package’. The targeting planners ashore didn’t know where we were in a patrol area, but they did know which area(s) we were in. So they always know which ‘target package’ we could cover at any time ~ without repositioning the ship. The target assignments for our 16 missiles were selected accordingly, from the ‘target package’ associated with our patrol area”.

som behandlade NSC 6006/1, *US Policy towards Scandinavia (Denmark, Norway and Sweden)*, men också korrespondens från sommaren och hösten 1960, d v s innan ”säkerhetsgarantin” i stycke 28 slutgiltigt fastställdes (i november 1960).²⁵

Denna korrespondens innehåller meningsutbyten mellan myndigheterna rörande specifika formuleringar i dokumentet rörande Skandinavien, och särskilt rörande den informella säkerhetsgarantin. Här finns även den särskilda studie som State Department gjorde på order från NSC beträffande den amerikanska säkerhetsgarantin i stycke 28, ett dokument som Neutralitetspolitikkommisionen (SOU 1994:11) uppenbarligen endast delvis hade tillgänglig.²⁶ I den ograverade version som vi haft tillgänglig konstateras att försvaret av Skandinavien var viktigt för USA av både politiska och militärstrategiska skäl och genom den ålagda förpliktelsen att försvara Norge och Danmark (Natländer) måste även Sverige försvaras. State

Department slår därför fast att ”to be consistent and logical some guidance should be included to cover the contingency of aggression against Sweden”. “Such contingency paragraphs”, fortsätter man, “are included in NSC policy statements on most other countries”.²⁷

I den dokumentsamling vi här hänvisar till finns också ett fjortonsidigt dokument från *Operations Coordinating Board*, ett samordnings- och planeringsorgan inom NSC, daterat 7 oktober 1960, som presenterar en ”Operations Plan for Scandinavia (Sweden)”. Dokumentet, klassificerat som hemligt [Secret], kan karaktäriseras som en Sverige-inriktad version av NSC 6006/1. Ingenstans i denna samlade dokumentation finns någonting nämnt om Polaris eller om marina förhållanden överhuvudtaget. Svensk forskning har också diskuterat dessa förhållanden och ingenting har framkommit som talar för denna Polarisypotes.²⁸

Vilka var då orsakerna till att USA ansåg sig behöva ett nytt riktlinjedoku-

25 Records relating to State Department participation in the Operations Coordinating Board and the NSC, 1947–1963, RG 59, National Archives 2 (NARA 2), vol 27 och 98–100. Detta arkiv är beläget i College Park, Maryland och är öppet för allmänheten.

26 Neutralitetspolitikkommisionens betänkande, *Om kriget kommit...* (SOU 1994:11), s 110–111.

27 ”US Policy Towards Scandinavia (Denmark, Norway and Sweden)”, SECRET, odaterad, som bilaga C till Memorandum for the National Security Council, “US Policy Toward Scandinavia (Denmark, Norway and Sweden)”, 12 October 1960, Executive Office of the President (NSC), SECRET, Records relating to State Department participation in the Operations Coordinating Board and the NSC, 1947–1963, Lot File 63D351, vol 99, RG 59, NARA 2.

28 Innehållet i NSC 6006/1 diskuteras bl a i Moores: *Neutral on our Side*, s 165–169, 199–205 och 220–221; SOU 1994:11, s 105–115; SOU 2002:108, s 221, 227–234; och Dalsjö, Robert: *Life-Line Lost: The Rise and Fall of ‘Neutral’ Sweden’s Secret Reserve Option of Wartime Help From the West* Santérus Stockholm 2006, s 55–56 och 62.

ment rörande de skandinaviska länderna (NSC 6006/1) och varför erhöill Sverige en informell säkerhetsgaranti från USA i november 1960?²⁹ Det mest sannolika svaret på frågan om varför själva dokumentet skapades, och det svar som har bäst empiriskt stöd, är att NSC 6006/1 togs fram av primärt byråkrattekniska skäl eftersom den oroliga situationen i Finland under 1950-talets senare del krävde ett enskilt bedömande (NSC 5914/1, *US Policy towards Finland*, fastställt i oktober 1959), och att NSC 121 från 1952, där både de skandinaviska länderna och Finland behandlades tillsammans, därmed blev obsolet. Till behovet av ett nytt dokument där Sverige ingick bidrog sannolikt även frågan om försäljningen av robotvapen till Sverige från 1959 och framåt, samt frågan om svenska kärnvapen, något USA motsatte sig. Båda spörsmålen var aktuella vid denna tid.³⁰

Vad gäller den informella säkerhetsgarantin i stycke 28 finns endast knapphändigt empiriskt material som explicit och entydigt slår fast ursprunget och

anledningen till införandet av detta stycke. En noggrann läsning av den samlade dokumentation från åren 1948–1960 som finns tillgänglig i amerikanska arkiv ger vid handen att det mest sannolika skälet till dess tillkomst var, dels att försvaret av Natomedlemmarna Norge och Danmark i praktiken blev omöjligt om Sovjetunionen ockuperade Sverige, dels att ett isolerat sovjetiskt anfall mot en västerländsk demokrati, ”i Europas mitt” som president Eisenhower uttryckte saken under NSC-mötet den 1 april 1960, skulle innebära ett allvarligt hot mot den ”fria världen”. Robert Dalsjö har med sin forskning även gjort oss uppmärksamma på att president Kennedys säkerhetsrådgivare, McGeorge Bundy, i en artikel i *Foreign Affairs* från oktober 1962, klargjorde att USA inte bara ämnade stödja och skydda sina allierade utan också ”vänner” som han uttryckte saken – ”friends and allies”. Som exempel på USA:s vänner nämnde Bundy explicit Sverige och Österrike.³¹

Vidare fanns indikationer på en sådan amerikansk attityd redan innan det for-

29 Denna informella säkerhetsgaranti bekräftades ånyo i det av Kennedy godkända, och av den Säkerhetspolitiska utredningen (SOU 2002:108) publicerade, riktlinjedokumentet från november 1962 – *Guidelines for Policy and Operations – Sweden*. Se SOU 2002:108, Bilagedelen.

30 Moores, Simon: *Neutral on our Side*, s 196–200 och 219–221. Beträffande relationen mellan NSC 5914/1 och NSC 6006, se Memorandum for the Secretary of Defense, “US Policy Toward Scandinavia (NSC 6006) (C) (Denmark, Norway and Sweden)”, 18 mars 1960, The Joint Chiefs of Staff, SECRET, Records relating to State Department participation in the Operations Coordinating Board and the NSC, 1947–1963, Lot File 63D351, vol 99, RG 59, NARA 2.

31 Bundy, McGeorge : ”Friends and allies”, *Foreign Affairs*, vol 41, nr. 1 (Oktober 1962). Artikeln finns refererad i Dalsjö: *Life-Line Lost*, s 56.

mella beslutet i november 1960. Forskning visar att flera diplomater vid State Department, inklusive den amerikanske ambassadören i Stockholm, John Moors Cabot (1954–1957), redan i mitten av 1950-talet ansåg att Sverige i praktiken omfattades av Natos säkerhetsgarantier. Om Norge och Danmark skulle försvaras blev försvaret av Sverige en militärstrategisk nödvändighet. Det finns också indikationer på att många höga officerare i Pentagon redan 1957 gjorde bedömningen att ett sovjetiskt anfall mot en icke-medlem av Nato [läs: Sverige] sannolikt skulle tvinga fram ett amerikanskt svar.³² Sådana tankar fanns således på amerikansk sida långt innan formaliseringen av NSC 6006/1 och införandet av Polarisubåtar i norra Atlanten.

Vi kan därför konstatera att en sovjetisk aggression mot Sverige, NATO-medlem eller inte, var oacceptabel ur ett amerikanskt perspektiv av både militärstrategiska och politiska skäl. USA, grundat i egna nationella intressen, såg sig därför tvunget att garantera Sveriges säkerhet. Polarisys-

temets inverkan på de säkerhetspolitiska förhållandena i Skandinavien var sannolikt betydande under första hälften av 1960-talet men fick aldrig den omfattning och den karaktär som Bruzelius hävdar. Det ökade amerikanska intresset för Sverige och det svenska försvaret initierades långt innan dessa ubåtar gjorde entré i norra Atlanten och detta intresse hade sålunda helt andra orsaker.³³

Som nämndes ovan hävdar Bruzelius även att ett samband föreligger mellan Polarisubåtarnas operativa behov och upprättandet av ett fördjupat militärtekniskt samarbete mellan USA och Sverige från 1962 och framåt. Detta tekniska samarbete har utförligt beskrivits redan 2002 i den Säkerhetspolitiska utredningens betänkande, *Fred och säkerhet*, samt i något mer begränsad utsträckning i en studie av Thomas Jonter för Säkerhetstjänstkommissionens räkning.³⁴ Ingen av dessa studier, som är baserade på ett betydligt bredare källmaterial än det som Bruzelius använder sig av, finns refererade i hans korta presentation.

32 Moores, Simon: *Neutral on our Side*, s 117, 142 och 220–221; samt Agrell, Wilhelm: *Den stora lögnen: ett säkerhetspolitiskt dubbelspel i allför många akter*, Ordfronts förlag, Stockholm 1991, s 110 och 119n33. För NATO:s syn på Sverige under första hälften av kalla kriget, se Magnus Petersson: ”She would not fight unless attacked: Några kommentarer rörande NATO:s syn på Sverige 1949–1965”, *KKrVAHT*, 3. häftet 2002:3, s 73–88.

33 Se bl a Moores, Simon och Widén, Jerker: ”Sverige under det kalla kriget – den amerikanska underrättelsetjänstens perspektiv, mars 1952”, *KKrVAHT*, 5. häftet 2003, s 78–92.

34 För en beskrivning av turerna kring detta militärtekniska samarbete och de säkerhetsavtal som upprättades mellan Sverige och USA, se SOU 2002:108, s 291–309 och 647–669. Jerker Widén skrev ursprungligen underlagen till dessa avsnitt, som finns bevarade i den Säkerhetspolitiska utredningens arkiv. Vissa aspekter av detta militärtekniska samarbete diskuteras även i Jonter, Thomas: ”Det amerikanska spåret. En undersökning av IB:s bildande och eventuella kopplingar till USA”, *Forskarrapporter till Säkerhetstjänstkommissionen*, SOU 2002:95, s 135–191.

Ingen av dessa studier har heller funnit stöd för tesen om Polarisubåtar eller ens marinoperativa förhållanden som en orsak till upprättandet av detta militärtekniska samarbete. Mot denna tes talar även det faktum att det marintekniska (i jämförelse med det flyg- och armétekniska) samarbetet var det minst utvecklade mellan de båda ländernas försvarsmakter. Med tiden fördjupades dock det marintekniska samarbetet men detta skedde först i början av 1970-talet när den första generationen av Polarisrobotar för länge sedan var obsolet.³⁵

Avslutande kommentarer

Som nämndes inledningsvis är vi skeptiska till de hypoteser som Bruzelius presenterat därför att de inte stämmer med den historiska kontexten, saknar tillräckligt empiriskt stöd och lider av bristande logisk stringens. I vår redogörelse för Polarisubåtarna och deras operationsområden, såsom de bl a beskrivits av några av de ombordvarande besättningsmännen, har framgått att Bruzelius idéer inte finner stöd i källmaterialet eller bekräftas av vittnesutsagor. Tvärtom utgör vår redogörelse en förödande kritik mot hans tes 1 om Polarisubåtarnas operationer i Skagerrak. Därmed får även tes 2 sägas ha förlorat sin relevans och utgör

inte längre ett alternativ till den förklaring som här presenterats rörande ursprunget till NSC 6006/1 i allmänhet och den amerikanska säkerhetsgarantin (stycke 28) i synnerhet. När Bruzelius i sin nyligen publicerade artikel, ”Döden vid Vinga”, hävdade att hans forskningsresultat fått som konsekvens att ”den svenska efterkrigstidens historia måste skrivas om” lutar vi snarare åt tanken att det är Bruzelius licentiatavhandling som är i behov av ganska omfattande revideringar.³⁶ I dagsläget finns bara två seriösa val: antingen skaffar han fram hållbart empiriskt stöd för sina hypoteser eller också överger han denna förföriska tanke en gång för alla.

Författarna vill rikta ett tack till alla de personer som läst och lämnat synpunkter på tidigare versioner av denna artikel: Wilhelm Agrell, Robert Dalsjö, Kjell Engelbrekt, Pär Flyghed, Roald Gjelsten, Niklas Granholm, Olof Kronvall, Michael Larm, Kersti Larsdotter, Marcus Mohlin Magnus Petersson, Inge Tjøstheim, Göran Wallén, Lars Wedin, Kent Zetterberg, Jan Ångström, Gunnar Åselius och Per Iko. För de slutsatser som presenteras och för eventuella kvarvarande brister ansvarar författarna själva.

35 SOU 2002:108, s 660–666.

36 Bruzelius, Nils: ”Döden vid Vinga”, opcit, fotnot 2, s 15.

Summary**A Bold Hypothesis Without Empirical Support**

by Researchers Simon Moores and Jerker Widén

This article critically examines the two hypotheses in Nils Bruzelius' licentiate thesis. First, he claims that due to the limited range of the Polaris A-1 missile and the favourable resting places on the seabed off the west coast of Sweden for the US Navy to launch these missiles, from November 1960 to 1963, the first five US Polaris submarines operated in the Skagerrak as well as off the Swedish west coast. Second, he argues that because of the Polaris submarines' strategical and operational requirements the Eisenhower administration took the decision in November 1960 to grant Sweden a unilateral security guarantee.

With the aid of previous research, declassified CIA documents, oral histories and interviews conducted with crewmembers privy to the routes of their deterrent patrols, serious doubt has been cast on the first hypothesis with there being strong

evidence to suggest that during this period the Polaris submarines, in fact, operated regularly in the Norwegian Sea and would have fired their missiles from this stretch of water without bottoming and not from the seabed off the west coast of Sweden. With regard to the second hypothesis, using declassified correspondence between the US State Department, the Joint Chiefs of Staff and the National Security Council between March and November 1960, as well as secondary sources, it has been possible to determine that the "Polaris hypothesis" was not a subject of discussion when the formal decision was taken to unilaterally extend the US nuclear umbrella to include Sweden. Instead, the security guarantee came about as a necessary means of defending NATO's northern flank, namely Norway and Denmark. In sum, the sources available provide no support for Bruzelius' theories.